

Давиденко Валерій Степанович, доцент кафедри загальноправових дисциплін Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат юридичних наук, доцент

ТИПОВІ ФОРМИ ТА СПОСОБИ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Сучасні євроінтеграційні процеси не минули питання розбудови військової галузі, виразною є тенденція до запозичення стандартів НАТО. Проте це кропіткий і тривалий процес, адже перебудова й оновлення в Збройних силах України неможливі без кардинальних змін у суспільстві й державі загалом. Тому завдання науковців полягає в забезпеченні військових командирів і правоохоронців обґрунтованими теоретичними пропозиціями та науково-методичними рекомендаціями з метою недопущення формування негативних традицій і явищ у війську України.

Статистичні дані Головної військової прокуратури свідчать про зростання рівня злочинності серед військовослужбовців як загальнокримінального характеру, так і проти встановленого порядку проходження військової служби. Станом на вересень 2017 р. було розпочато 14 036 кримінальних проваджень за військові злочини (за аналогічний період 2016 р. – 13 669).

Досить тривожною є динаміка зростання рівня насильницької злочинності серед військовослужбовців. Так, за дев'ять місяців 2017 р. було розпочато 90 досудових розслідувань за вчинення кримінальних правопорушень проти підлеглості (53 – станом на вересень 2016 р.).

Поширеними стали випадки порушень статутних правил відносин між військовослужбовцями поза відносинами підлеглості («дідівщини»). За дев'ять місяців 2017 р. було розпочато 39 кримінальних проваджень за такі злочини (30 – за аналогічний період 2016 р.).

Проте, на нашу думку, реальні показники злочинності серед військовослужбовців вищі за офіційні, оскільки військові, а також загальнокримінальні злочини, учинені військовослужбовцями, характеризуються високим ступенем латентності. Військові командири й начальники свідомо приховують значну частину кримінальних правопорушень, учинених підлеглими, з метою показового благополуччя у військових підрозділах і частинах, а отже, й безперешкодного власного кар'єрного зростання.

Безпосередньо пов'язані зі злочинністю, насамперед нестатутними відносинами, стосунки між військовослужбовцями, їхні фізичний і психологічний стан, рівень згуртованості та взаємодопомоги, а тому й бойової готовності, боєздатності військових підрозділів і частин.

Джерела криміналістики ґрунтуються на законодавчих нормах, наукових положеннях з окремих галузей знань, практичному досвіді працівників судових, правоохоронних органів та експертних підрозділів, а також даних кримінальної діяльності. А отже, пізнавальну основу діяльності слідчого становить пошукова діяльність, що передбачає дотримання положень законів, застосування досягнень науково-технічного прогресу, практики інтелектуального протистояння правоохоронців злочинному світу.

Таким чином, невід'ємною складовою досудового розслідування злочинів як стадії кримінального провадження в діяльності сторони обвинувачення є подолання протидії зацікавлених осіб їх розкриттю та розслідуванню в різноманітних її виявах.

Серед кримінологічних чинників девіантної поведінки у військовому середовищі вчені недостатньо дослідили елементи кримінальної субкультури, які ще в другій половині минулого століття потрапили зі злочинного середовища й місць позбавлення волі у військові підрозділи Збройних сил СРСР, де адаптувалися, сформувавши конфліктні аспекти проходження військової служби.

Різнманітні вияви протиправної поведінки серед військовослужбовців були поширеними з давніх часів, проте набули рис сучасної кримінальної субкультури після прийняття Закону СРСР «Про загальний військовий обов'язок» від 12 жовтня 1967 р., який дозволив призов на військову службу осіб, що раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі.

У військові підрозділи та частини відбулася експансія неформальних традицій «кримінального світу», яка стала детермінантом у формуванні жорстких і зухвалих форм протиправної поведінки військовослужбовців Радянської Армії, а згодом – і Збройних сил України.

Лише в 1970-х рр. порушення у сфері міжособистісних стосунків військовослужбовців після невдалого замовчування у військових і державних партійно-політичних колах почали розглядати як серйозну проблему, що стала підґрунтям для негативних традицій у військових колективах [1, с. 27], призвела до формування асоціальних аспектів субкультури в поведінці військовослужбовців.

Під час опитування прокурорсько-слідчих працівників військових прокуратур 68 % із них зазначили, що окремі командири вважають «дідівщину» сталою формою збереження в армії порядку, а отже, приховують такі злочини. На думку 94 % респондентів, для військових злочинів характерним є високий рівень латентності, оскільки з метою показового благополуччя мають місце тиск на підлеглих командирів, формалізм у діяльності органів військового управління, приховування злочинів командуванням.

За результатами опитування військовослужбовців строкової та контрактної служби, 45 % респондентів зазначили про байдужість командування до проблем службового й особистого

характеру підлеглих, а 5 % наважилися засвідчити, що окремі командири та начальники приховують злочини, учинені підлеглими, за винагороди, тобто неправомірну вигоду.

Слід зауважити, що 7 % опитаних військовослужбовців переконані, що про військові правопорушення скаржаться лише «стукачі» і «криси». Отже, остання категорія респондентів є найнебезпечнішою, оскільки вони позиціонують себе як носії кримінального жаргону й навіть, є активними порушниками військової дисципліни та правопорядку (лідерами в мікросередовищі), готові активно формувати кругову поруку, протидіяти розкриттю і розслідуванню злочинів.

Таким чином, злочинність серед військовослужбовців і протидія розслідуванню ґрунтуються на змісті кримінальної субкультури в усіх її негативних виявах.

Слушною є думка В. Ф. Пирожкова, згідно з якою за своєю сутністю кримінальна субкультура агресивна, вона втручається в культуру офіційну, зламуючи її, девальвуючи її цінності та норми, поширюючи свої правила й атрибутику [2, с. 109].

З питань форм і способів протидії розслідуванню злочинів і криміналістичних проблем їх подолання на монографічному рівні першими в Україні стали дослідження Р. М. Шехавцова та О. В. Александренко. Протидію розслідуванню тлумачать як своєрідний різновид злочинної діяльності, спрямованої на перешкоджання встановленню обставин злочину та винності осіб, які його вчинили [3, с. 16]. Злочинна діяльність характеризується активною протидією як у процесі досудового розслідування, так і здійснення правосуддя загалом, вирізняється масштабністю, системністю та професіоналізмом, становить систему прийомів, методів і засобів перешкоджання реалізації завдань кримінального судочинства, тобто протидії злочинності [4, с. 14–15].

У сфері військових злочинів до початку кримінального провадження має місце «прихована» протидія, а вже на стадії офіційного розслідування зацікавлені особи переходять від приховування злочину до різноманітних форм перекручування й фальсифікації його обставин. З боку військового командування та управління це може відбуватися в таких формах:

1) на початковій стадії досудового розслідування окремі командири й начальники проводять власне неофіційне розслідування, що негативно впливає на настрої, переконання військовослужбовців, шкодить регламентованим ст. 2 КПК України завданням офіційного кримінального провадження, зокрема неупередженості, оперативності та повноті розслідування;

2) незацікавленість командування у з'ясуванні справжніх обставин злочину, передусім коли це відбулося через байдужість чи бездіяльність командирів або за безпосередньої їх участі у протиправних діях;

3) перешкоджання встановленню або приховування об'єктивних обставин, причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, шляхом надання слідчому фіктивних документів, необ'єктивних звітів, характеристик на підлеглих, неповної або викривленої офіційної інформації про подію злочину;

4) за умов проведення окремих слідчих (розшукових) дій на території військової частини (гарнізону) – навмисне ускладнення роботи слідчого шляхом ненадання йому умов для ефективної роботи й побуту (робочого кабінету, зв'язку, транспортного засобу, умов перебування тощо);

5) ненадання або несвоєчасне надання слідству самостійно виявлених речових доказів, інформації щодо перебування окремих військовослужбовців, інших обставин учиненого діяння.

Отже, діяльність або бездіяльність командування формує зовнішні умови для прихованої кругової поруки, інші перешкоди, які має подолати суб'єкт розслідування злочину.

Внутрішні складові протидії розслідуванню, зокрема й кругової поруки, ґрунтуються на поведінці особового складу підрозділів, молодших офіцерів, утягнутих у «тенета» кругової поруки. Центром умовного кола кругової поруки на мікросередовищному рівні військовослужбовців є їхній неформальний лідер чи особа, яка вчинила протиправні дії за підтримки близького оточення (друзів) й активних порушників військової дисципліни та правопорядку. Згодом вони чинять тиск на інших членів військового колективу з метою приховування події злочину або необ'єктивного висвітлення певних обставин події.

Типовими складовими такої форми протидії можуть бути:

1) різноманітні форми психічного та фізичного насильства;

2) знищення речових доказів, інших джерел криміналістично значущої інформації;

3) приховування доказової інформації як форма протидії під впливом хибного розуміння військової товарищескості, корпоративних інтересів, сформованих традицій і звичаїв кримінальної субкультури в неформальному мікросередовищі військового підрозділу.

Слід акцентувати увагу на типовій поведінці таких осіб під час проведення з ними вербальних слідчих дій, а саме:

1) висунення та обстоювання неправдивого алібі;

2) давання неправдивих або частково правдивих показань на допитах;

3) обмова інших осіб з метою заплутати або затягнути розслідування;

4) самообмова особою, яка невинна або винна частково, проте через підкуп, погрози чи шантаж змушена всю провину взяти на себе;

5) психологічний вплив і спроби прихованого залякування й погроз на іншого допитуваного під час одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб;

6) симуляція захворювань, зокрема психічних розладів, з метою уникнення покарання;

7) спроби зацікавлених осіб викрасти або знищити речові докази, матеріали кримінального провадження.

Залежно від певних слідчих ситуацій та інших ситуативно обумовлених обставин, на окремих етапах досудового розслідування можуть бути застосовані й інші форми протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб. Типовими є дії родичів або близьких друзів підозрюваного, спрямовані на підкуп чи шантаж працівника правоохоронного органу, погрози безпосередньо йому чи членам родини, зокрема стосовно знищення їхнього особистого майна тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарев В. В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження) : монографія / В. В. Бондарев. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 272 с.
2. Пирожков В. Ф. Кримінальна психологія / В. Ф. Пирожков. – М. : Ось-89, 2001. – 704 с.
3. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. М. Шехавцов. – Київ, 2003. – 20 с.
4. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Александренко. – Київ, 2004. – 20 с.